

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979.
2. Гейро А. Роман И.А.Гончарова “Обломов” // *Гончаров И. Обломов.* – Ленинград, 1987.
3. Гончаров И. Обломов: Роман у 4 частинах / Переклад з рос. С.Ковганюк. – К., 1982.
4. Гончаров И. Собр. соч.: В 8 т. – М., 1977-1980. – Т. 7.
5. Гончаров И. Собр. соч.: В 8 т. – М., 1977-1980. – Т. 8.
6. Звинячковский В. “А жаль того огня...” (Мифологеми в “Обломове” Гончарова) // *Русский язык и литература.* – 2002. – №4.
7. Злыгостева Н. “Странный человек” в русской литературе // *Литература в школе.* – 1990. – №6.
8. Кантор В. Долгий навик к сну (Размышления о романе И.А.Гончарова “Обломов”) // *Вопросы литературы.* – 1989. – №1.
9. Костюк Е. “Обломов” И.А.Гончарова на перекрестке мнений и сомнений // *Русский язык и литература.* – 2002. – №4.
10. Краснощечекова Е. Иван Александрович Гончаров: Мир творчества. – СПб., 1997.
11. Лоциц Ю. Гончаров. – М., 1986.
12. Мельник В. Философские мотивы в романе И.А.Гончарова “Обломов” (К вопросу о соотношении “социального” и “нравственного” в романе) // *Русская литература.* – 1982. – №3.
13. Недзвецкий В. Романы И.А.Гончарова. – 2-е изд. – М., 2000.
14. Няму А., Тарангул И. Традиция в славянских литературах XIX-XX вв.: Уч. пос.: В 3-х частях. – Черновцы, 2003. – Ч. 1.
15. Орнатская Т. “Обломок” ли Илья Ильич Обломов? (К истории интерпретации фамилии героя) // *Русская литература.* – 1991. – №4.
16. Притолок С. Жанрові особливості роману виховання. – Тернопіль, 2004.
17. Теория литературы: В 4 т. / Гл. ред. Ю.Б.Борев. – М., 2001. – Т. IV: Литературный процесс.
18. Тирген П. Обломов как человек-обломок // *Русская литература.* – 1990. – №3.

Тамара Солдатенко

Кандидат філологічних наук, доцент. У 1984 р. захистила кандидатську дисертацію “Поетика “білоруського циклу” Елізи Ожешко”. З 2003 р. працює на кафедрі української та зарубіжної літератури БДПУ.

БІБЛІЙНІ МОТИВИ В “БІЛОРУСЬКОМУ ЦИКЛІ” ЕЛІЗИ ОЖЕШКО

Стаття присвячена біблійним мотивам та алюзіям у творчості Е.Ожешко. Біблійні мотиви досліджуються на матеріалі окремих творів “білоруського циклу” польської письменниці (повість “Хам”, оповідання “Зимовий вечір”, роман “Над Німаном”).
Ключові слова: біблійні мотиви, алюзія, біблійна притча, монолог-сповідь, концентричність типів.

Tamara Soldatenko. Biblical motifs in the “Byelorussian cycle” by Eliza Orzeszkowa
This article offers insight into the biblical motifs and allusions typical of E.Orzeszkowa’s oeuvre. Our analysis is based upon the short stories “Cham” and “Winter Evening” as well as on the novel “Above the Neman”.

Key words: biblical motifs, allusion, biblical parable, confessional monologue, concentricity of the types.

Еліза Ожешко (1841-1910) – одна з найвидатніших постатей польського літературного процесу кінця XIX – початку XX століття. За визначенням В.Фельдмана, вона була “символом цілого періоду літератури, цілого періоду польської культури” [3, 131]. Про непересічний талант, художню майстерність письменниці свідчить і той факт, що її двічі висували на Нобелівську премію (1905, 1909), а в 1906 р. вона була удостоєна нагороди ім. Ф.Кохмана. Творчість Е.Ожешко високо оцінив І.Франко, який в одному з листів до неї писав: “Ви являєтесь мені зіркою першої величини” [2, 121].

Вершиною творчості Е.Ожешко стали її твори на селянську тематику, так званий “білоруський цикл” (оповідання “Зимового вечора”, повісті “Хам” (1888), “Низини” (1883), “Дзюрдзі” (1884); роман (1886) “Над Німаном”).

У пошуках позитивного ідеалу Е.Ожешко створює образ Павла Кобицького (повість “Хам”). Організуючи художній матеріал навколо цієї постаті, письменниця прагне довести, що в умовах відчуженості людей добро й кохання, хоч як це парадоксально, стають рабами зла. І повернути їм первісну чистоту може лише самопожертва героя.

У творчості Е.Ожешко важливу роль відіграють метафори й символи. Метафоричність художнього мислення письменниці виявляється передусім у назвах творів. Символіка біблійного імені “Хам” розкривається у фабулі повісті через приховану заперечуваність, контрастність. Це також служить джерелом творення нових значень. Скажімо, з розвитком сюжету поступово стверджується, що “хам” – це людина високої моралі, яка стоїть значно вище тих, хто його зневажає. Отже, відбувається семантичне зміщення у значенні цього слова (“хам” підноситься до рівня християнської моралі). Полемічна спрямованість теми спонукала письменницю змінити початкову назву твору, що мала етнографічний характер (“Надніманський рибалка”), на полемічну, дискусійну – “Хам” [5, 58]. Незвичність такої назви викликає в читача бажання асоціативно зіставити з нею образи твору.

Заперечення звичного змісту слова, винесеного в заголовок, завершується багатозначним жестом Франки: мовчки, не сказавши жодного слова, вона поклонилась Павлу, якого часто зневажливо називала хамом, до землі, дякуючи за визволення з в'язниці.

Павло Кобицький – дитина природи, романтик, мрійник, глибоко віруюча людина. І хоч доля не завжди прихильна до нього, він залишається добрим, упевненим у собі. Це сильна, вольова людина, якій до того ж властиві доброта, милосердя й гуманність, що сформувалися під добротворчим впливом природи та віри в Бога.

Е.Ожешко наділяє надніманського рибалку особливою мудрістю. Він розуміє сенс життя по-своєму: “Між людиною і черв'яком – різниця невелика, черв'як їсть риба, а людину – земля... Поміщик, холоп, король чи жебрак, кожного земля повинна з'їсти, як риба черв'яка” [8, 310]. Простий рибалка, розмірковуючи про рівність між людьми на порозі смерті, піднімається до філософських вершин. Він усвідомлює: єдине, що має цінність, – це добро, яке зробила людина на землі.

Павло Кобицький вражає вже першою фразою: “Небо мені дім, а річка дружина. Кожен живе по-своєму, і всяке життя хороше, якщо гріхів немає на совісті” [8, 317]. Згадка про Бога як утілення справжньої Справедливості постійно звучить в його мові: “Видно, так Бог хотів, щоб ми з тобою зустрілися, щоб я тебе від погібелі врятував і сам на цьому світі радість пізнав” [8, 318]. Коли ж Франка залишає чоловіка, він шукає заспокоєння в молитві, повторюючи при цьому: “Боже, будь милостивий до неї, грішної!” Сила любові Павла виявляється в тому, що він просить у Бога милосердя не для себе, а для коханої жінки, яка стала “пропащою силою”.

І після смерті Франки Павло знову звертається до Бога: “Господи, помилуй її, грішную і нещасливу!” Бог і справедливість для Павла – єдині. Він не може повірити, скажімо, що можна порушити присягу, дану на хресті. Така нехитра, але міцна мужицька філософія Павла. Соціальна типовість його не викликає сумніву.

Французький філософ Паскаль стверджував, що суть віри полягає в осягненні Бога серцем. Саме таким було сприйняття віри простим рибалкою, який після смерті Франки взяв на виховання її нешлюбного сина, виявивши справжнє милосердя, співчуття й гуманність, здатність на самопожертву, властиві християнській моралі.

Образ Франки, яку часто називають “польською Манон Леско”, асоціюється з біблійним образом Марії Магдалини. Але каяття прийшло до Франки надто пізно й завершилося самогубством. Отже, спроба Павла своїм милосердям врятувати душу жінки фактично стало причиною її трагічної смерті.

Автор симпатизує головному героєві, але зображує його так, що він якнайменше нагадує “ідеальну людину”. Письменниця не боїться показати смішні й темні сторони характеру Павла, розкриває зв'язок психіки героя з його суспільним становищем.

Повніше розкрити внутрішній світ людини Е.Ожешко допомагає природа, яка часто присутня в художній системі оповіді. Пейзаж відіграє суттєву роль і у вирішенні психологічних завдань. Постійне спілкування з природою робить Павла чутливим до краси, допомагає йому глибше розуміти довколишній світ. Не любить і не розуміє природу Франка. Скажімо, придивляючись до краплин води, вона говорить слова, які розкривають її психологію, спотворену спілкуванням із представниками панівних класів: “Ой, якби можна було їх нанизати і носити на шиї, як буси! У колишньої моєї пані було таке монисто і сережки...Говорили, що вони з кришталю і дуже дорогі...” [8, 325-326].

Важливим художнім засобом самохарактеристики виступає монолог-сповідь Франки, який оприявнює все темне в її житті й душі й водночас пояснює його причини. Завдяки цьому монологу Павло зміг розгледіти те добре, що жінка не розгубила в хаосі тяжкого безпросвітнього життя, і тому прощає їй минуле (мотив біблійного милосердя). Сумна сповідь пробудила в душі Павла глибоке милосердя і співчуття, отож не дивно, що фабульний час у повісті “Хам” тісно пов’язаний саме з образом Франки: “Більше, ніж три місяці минуло з того дня, коли Павло, повернувшись додому, не знайшов Франки” [8, 483]. “Минула вже третя зима після того, як зникла Франка” [8, 488]. Ці словесні деталі яскраво засвідчують, що зустріч із Франкою для Павла — головна подія в його житті. Без Франки час для нього зупиняється, а думка про неї ніколи його не залишає.

Франка і Павло — це образи-антиподи. Вони протилежні за характером, поведінкою, ставленням до роботи, до життя. Сімейні сцени, змальовані в повісті, засвідчують, що найважливішою прикметою їхнього шлюбу була психологічна несумісність.

Білоруські твори Е.Ожешко становлять єдиний епічний цикл, що завершується романом “Над Німаном”. Я.Івашкевич слушно наголошував, що польська критика недооцінює художньої майстерності письменниці, хоч саме її твори, на думку дослідника, становлять рідкісний приклад мистецтва з “надзвичайно високою суспільною тенденційністю і одночасно високою художньою майстерністю” [6, 9]; її творчість — зразок “прекрасної рівноваги архітектоніки”. Передусім це стосується роману “Над Німаном”, в якому авторка виявляє “мистецтво говорити натяками і говорити про події 1863 року так, щоб читач про все здогадався, а цензору ні до чого було прискіпатись” [6, 10]. Загалом “форма натяку, недомовленості — прикметна особливість Ожешко-письменниці” [6, 10]. На нашу думку, саме прихована метафора сприяє виникненню діалогу між автором і читачем.

Важливим компонентом структури роману “Над Німаном” служать образи-символи двох могил — Могили повстанців та могили Яна і Цецилії, за допомогою яких поєднуються сцени з життя Корчинських та Богатировичів зі сценами історії польського народу. І роман, який письменниця мала намір назвати “Мезальянс”, по праву стає романом “Над Німаном”, бо це вже твір не про окремих людей, а про весь надніманський край, а символічна назва (просторове визначення) вбирає в себе назви всіх творів “білоруського циклу”. Усі події різних часових планів відбуваються саме над Німаном. Німан — то ніби святе місце, центр Всесвіту, а легендарні Ян і Цецилія нагадують біблійну сім’ю Адама та Єви [10, 191-192].

Німан виступає в романі повноправним персонажем, уособленням усього надніманського краю. Свідок героїчного минулого й не менш героїчного сучасного, він постає перед читачем у всій своїй величі, набуває сакральності. Для увиразнення цього образу авторка вдається до гіперболізації, послуговується патетичними звертаннями й вигуками, що переривають пристрастний ліричний монолог, звернений до великої річки.

Французький письменник-романтик А. де Ламартін, який основою універсуму вважав ідею Бога, писав, що з “усіх почувань найдужче — любов до рідного краю” [4, 16]. Якщо розвивати далі тему біблійних мотивів, то слід звернути особливу увагу на Могили повстанців — друге святе місце в романі, що символізує ідею патріотизму і єднання. Тут поховані 40 повстанців, серед них Богатировичі і Корчинські. Цифра 40 не випадкова: вона символізує 40 мучеників, 40 святих.

І українські, і польські дослідники творчості Е.Ожешко одностайні в тому, що великий вплив на формування світогляду письменниці мало повстання 1863 року. Пише про це й вона сама: “Все це зробив зі мною 1863 рік. Якби не його молот і різець, моя доля була б іншою” [1, 4]. Хоч Е.Ожешко не була прихильницею революційних змін, але усвідомлювала: причини поразки повстання — у нерозв’язаності селянського питання, що стало “скелею, об яку розбився пароплав, що вийшов у відкрите грізне море”.

Події тих років багато в чому зумовили сприйняття письменницею сучасності та історичного минулого. Роман “Над Німаном” сприймається як героїчна рапсодія на честь мужніх предків, як реквієм полеглим повстанцям. У його тексті тісно переплітаються різні історичні епохи, минуле, сучасне та майбутнє, що його письменниця намагалася передбачити.

У долі народу, на переконання Е.Ожешко, важливу роль відіграє земля. Про це свідчить і один з авторських ліричних відступів: “Це був народ, який невпинно, пристрасно, не зупиняючись перед жорстоким розбратом, а часом і перед злочином, рвався до землі...” [8, 93]. Сама правда життя спонукає письменницю ще прозаїчніше подивитися на цю проблему: “Дійсно, кожний міг переконатись, що не всі жителі Богатировичів користувалися однаковим достатком. Було очевидно, що ця земля — єдина основа існування мешканців Богатировичів — підпадала під часті й нерівномірні переділи, і що здавна можливо, із сторіччя в сторіччя, покоління за поколінням, сімейство за сімейством, краями між собою цей “хліб насущний” [7, 144]. “Немає у нас ні п’янства, ні розпусти, ні злодійства, але за кожен шмат землі один одному очі видряпає”, — говорить Ян Юстині [7, 284]. Так розкривається гірка правда життя, яку авторка інколи зауважує поетичністю форми.

І.Франко справедливо писав: “Відірвіть селянина від землі, від турбот, що пов’язані з нею, від інтересів, якими вона його проймає, доможіться того, щоб він забув про свій селянський світ — нема народу, нема народного світогляду” [9, 192].

Зображуючи трагедію головного героя оповідання “Зимовий вечір”, Е.Ожешко по-своєму інтерпретує євангельську притчу про блудного сина. У монолозі-сповіді, що виконує захисну функцію, Ясь Мікула доводить: суспільство, переслідуючи його за дрібні злочини, закрило шлях до виправлення. Усвідомлення соціальної несправедливості виливається в нього у стихійний бунт. Як і герой Панаса Мирного Чіпка Вареник, Ясь стає “пропащою силою”. У своїх висновках письменниця притримується позитивістської філософії Спенсера: суспільна справедливість має поєднуватись з любов’ю до людини, інакше людина стає ворогом суспільства.

На протигагу притчі про блудного сина, розвиток сюжету якої дає можливість сподіватись, що в майбутньому доля героя зміниться на краще, “Зимовий вечір” викликає песимістичні думки.

Ясь приходять до рідного дому, де його не пізнають рідні (фольклорна ремінісценція). Композиційно портрет Яся авторка подає ніби в різних аспектах, використовуючи такі засоби, як концентричність описів, періодичне повторювання окремих деталей-лейтмотивів, “попередні сигнали”, авторський коментар. В описах зовнішності старого батька, братів і сестри присутні і прикметні деталі образу Яся, які увиразнюють їхню родинну подібність. У зовнішності Симона Мікули особливо вирізняються “широка спина” й “велика голова, лиса над чолом”. Молодший брат Яся Олексій — “високий, зграбний тридцятилітній чоловік”, у нього “рудувата, коротко підстрижена борідка”, “золоте рудувате волосся відкривало біле чоло та сміливе, живе обличчя” [8, 145]. Донька Мікули має “блакитні очі”, “рудувате волосся”. У зовнішності Яся присутні всі родинні риси. Його “високе чоло” здавалося “ще вище через невелику лисину”. Ясь “високий, плечистий”, “рудуваті вуса відтіняли його вузькі вуста і довгасті очі, такі сині, що їх блакить здалеку привертала до себе увагу” [8, 148].

Складна гама почуттів у “сцені впізнавання” передана шляхом зображення кількох послідовних мімічних перетворень за допомогою персоніфікації портретних деталей: “Обличчя...виразно промовляло: “Чи пам’ятаєш ти, татку...Ой, чи пам’ятаєш ту днину, сонячну літню?..”; голова над діжкою, ніби в повітрі зависаючи, поволі

почала хитатись, моргаючи повіками до старого Мікули: “Не жити мені з тобою, татку, не жити мені в цій хаті...” До тієї голови, що здіймалася над діжою, голова старого також почала промовляти: “Не можна, синочку, ніяк не можна...” [8, 178].

Як і в біблійній притчі, брати зраджують Яся (мотив перестороги звучав на початку оповідання в пісні “Мене брати забили, ніж у серце встромили”). Старий батько завдяки своєму авторитетові рятує сина від арешту, але просить його залишити рідну оселю. У цьому епізоді батько змушений перебрати на себе функції Бога, позбавляючи улюбленого сина батьківської ласки, батьківського захисту: за гріхи треба платити. Це нагадує народне прислів'я “Бог на небі, батько на землі”.

Варто зупинитися і на сприйнятті природи Е.Ожешко. У пейзажних картинах вона подає цілу філософську концепцію життя, широко використовуючи переносне значення слів та засіб персоніфікації.

Пейзажне обрамлення має й розповідь про долю Яся. Зображенням снігової бурі, з якою бореться одинока фігура, увиразнюється самотність героя. Відображенню цього стану сприяють і зорові та слухові мікрообрази, яскраві, самобутні порівняння: “низько, над самою річкою йшов зовсім самотній чоловік. На тьмяно-білому сніговому тлі він здавався тонкою лінією, що швидко перетинала густу, але яснішу від неї самої темряву...” [8, 182].

Незакінчене речення наприкінці твору викликає тривожні роздуми про скалічену несправедливим суспільним ладом людську долю. Увиразнює відчуття тривоги і своєрідний філософський пейзаж, на тлі якого людина здається піщинкою.

У “білоруському циклі” на прикладі позитивних і негативних персонажів Е.Ожешко прагне довести, що без віри в Бога, без любові й милосердя до ближнього життя не може бути повноцінним. Людина має жити за законами християнської моралі та керуватися біблійними заповідями.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вервес Г.* Еліза Ожешко / *Ожешко Е.* Повісті та оповідання. – К., 1956.
2. *Возняк М.* З життя і творчості Івана Франка. – К., 1956.
3. *Гапала В.* Еліза Ажэшка: Жице і творчасць.– Мінск, 1980.
4. *Горболіс А.* Парадигма народно-релігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. – Суми, 2004.
5. *Грибовська О.* Е.Ожешко в боротьбі за реалізм в польській літературі // *Питання слов'янської філології.* – Вид-во ЛДУ, 1960. – Вип. 1.
6. *Ивашкевич Я.* Поэтика Ожешко / *Собр. соч.:* В 8 т. – Т. 8.
7. *Ожешко Е.* Над Німаном. – К., 1981.
8. *Ожешко Е.* Повісті та оповідання. – К., 1956.
9. *Франко І.* Влада землі в сучасному романі / *Твори:* у 50 т.– К., 1980. – Т. 28.
10. *Litman E., Stefanski I.* Iazyk polski: Romantyzm. Pozytywizm – Warszawa, 1999.

Роман Костромицький

Аспірант Запорізького національного університету, старший викладач кафедри української та зарубіжної літератури Інституту філології БДПУ. Працює над кандидатською дисертацією “Тенденції пізнього постмодернізму в творчості В.О.Пелєвіна (“ДПП (нн)”, “Священна книга перевертня”).

МІФ І РЕАЛЬНІСТЬ У РОМАНІ ВІКТОРА ПЕЛЄВІНА “ЧИСЛА”

У статті розглядається роман В.Пелєвіна “Числа”. Особлива увага приділяється проблемі міфологічної свідомості головного героя. Автор простежив особливості реалізації письменником ритуально-міфологічної моделі становлення персонажа. Акцентується увага на ролі ритуалу ініціації в цьому процесі.

Ключові слова: міф, ритуал, свідомість, ініціація, постмодернізм.